

SZÖVEGEK ÉS VARIÁNSOK

A PLURÁLIS SZÖVEGFOGALOM RADIKALIZÁLÁSA RÉGI MAGYAR KONTEXTUSBAN

jelige: Kálvin

SZÖVEGEK ÉS VARIÁNSOK

A PLURÁLIS SZÖVEGFOGALOM RADIKALIZÁLÁSA RÉGI MAGYAR KONTEXTUSBAN

Tartalomjegyzék

Bevezetés

A bábéli könyvtár építése4.

RPHA 176.

I. Rész

A plurális szöveg: a szövegfogalom új dimenziói8.

A modern szöveg: minden szöveg plurális12.

II. Rész

A „szöveg radikális textualitása”16.

RPHA 17 – reloaded24.

Befejezés

További kutatás29.

Felhasznált források, szövegkiadások30.

Bibliográfia.....30.

Rövidítések.....32.

*„mert mind a szerelem, mind a szöveg legalapvetőbb társadalmi
cselekvéseink közé tartozik. Szeretkezünk és szövegeket
csinálunk, mindkettőt fantáziadús variációk
szemlátomást végtelen sorozataiban.”*

(Jerome J. McGann: Szövegek és szövegiségek)

Bevezetés

A bábeli könyvtár építése

A *Répertoire de la poésie hongroise ancienne*¹ elkészültekor az egyik első elektronikus költészeti adatbázis volt a világon. Az adatbázis készítői úttörő munkát végeztek, nem csak egy költészeti korpusz – a 16. századi és azt megelőző magyar verstermés – illetően feldolgozásában, hanem az akkor elérhető informatikai lehetőségek terén is. Ma, a 17. századi magyar költészetet feldolgozó adatbázis készülésekor már sok hazai és külföldi tapasztalatra támaszkodhatnak a kutatók. Azon túl, hogy számos nemzet elkészítette a maga régi költészetét feldolgozó adatbázisát, már megszületett a terv egy olyan vállalkozásra is, amely ezeket a nemzeti adatbázisokat fogná össze, és így kialakulhatna egy olyan hatalmas repertórium, amely minden eddiginél hozzáférhetőbbé teheti a hazai kutatók számára is az európai középkor és koraújkor egészének vizsgálatát, áttekintését. Ezért is sürgető a munka, hogy elkészüljön nálunk is a hiányzó szegmens egy korszerű, a nemzetközi színvonalnak megfelelő, de mégis az itthoni viszonyokat hűen leképező repertórium.

A 2011-ben Miskolcon tartott rebakucs-konferencián mutatták be először a készülő RPHA 17 munkacímű adatbázis tervezetét.² Több egyetem oktatója és hallgatója közösen dolgozik rajta, és az eddigi beszámolókból kitűnik, hogy még jócskán az adatbázis struktúra megtervezésénél tartanak. Mivel már több az adatbázist leíró szöveget publikáltak a készítők, így a benne foglaltak tudományos vita alapját képezhetik.

Dolgozatom célja, hogy a legfrissebb szövegtudományi kutatások alapján létrehozzak egy olyan szövegfogalmat, amelyet alapul vehetnek a repertórium készítői. Egy adatbázis elkészítésekor feltétlen szükség van arra, hogy megfelelő elméleti alapra épüljön a későbbi struktúra, hiszen elkészülte után ez határozza meg, hogy hogyan működik, hiteles adatokat szolgáltat-e. Ezért nem lehet elég hangsúlyt fektetni arra, hogy a gyakorlatnak tűnő problémák mögött is elméleti megokolások álljanak. A beszámolókból inkább egyes alapvetések tűnnek ki, amelyek megvalósulása már nem olyan egyértelmű. Ezért tartom szükségesnek, hogy elinduljon egy diskurzus az adatbázis kimondott vagy kimondatlan elméletei háttéréről.

¹ *Répertoire de la poésie hongroise ancienne*, dir. Iván HORVÁTH, coop. Gabriella H. HUBERT, Zsuzsa FONT, János HERNER, Etelka SZÖNYI, István VADAI, Tamás RUTTNER, György GÁL, 1992-2001 (Ad Corpus Poeticarum). <http://rpha.elte.hu/> (a továbbiakban: RPHA 16)

² BALÁZS-HAJDU Péter, BOGNÁR Péter, HEVESI Andrea, SINKA Zsófia, *Szegedi kísérlet a 17. századi magyar vers gépi feldolgozására = Filológia és textológia a régi magyar irodalomban*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc, ME BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012, 461-470.

³ *Uo.*, 461.

⁴ *Uo.*, 469.

Érvelésem alapja, hogy a szövegekről való gondolkodást olyan autorizációs eljárások határozzák meg, amelyek a szöveg bizonyos jellemzőit evidenciának láttatják, és így azok reflektálatlanul maradnak. Az adatbázisnak éppen egy olyan szövegkonceptióra van szüksége, amely mentes ilyen reflektálatlan előfeltevésektől, amely lehetőleg szabadon tudja kezelni a különféle autoritásokat, hisz éppen ezek, tehát a szövegek különféle lehetséges működésmódjának felmutatása a feladata.

Az első nagyobb rész foglalkozik a korábbi repertórium kritikájával, hiszen ez nagyban meghatározza az RPHA 17 készítőinek gondolkodását is. Bemutatom, hogy milyen preconceptiókkal él Horváth Iván plurálisnak nevezett szövegfogalma, amely az RPHA 16 alapja. Ezután a vizsgált korpusz sajátjaiból kiindulva állítanék föl egy lehetséges új szövegkonceptiót, majd ennek elméleti háttérét vázolom föl. Állításom, hogy a régi magyar versek minden egyes forráson lévő változata egyenrangú, autonóm és önálló szöveg, mely csak az értelmezés által kerül más szövegekkel kapcsolatba, így válhatnak egymás variánsává, elő- vagy utószövegévé. Ebben egyrészt a kulturális szövegkritika eredményeit követem, de nem mondok le arról a hermeneutikai megközelítésről sem, amely a szövegek jelentésképzését egyedül a megértés története által látja lehetségesnek. A dolgozat utolsó fejezetében a szövegfogalom alkalmazhatóságát mutatom meg: hogy az miként képes leképezni a korabeli költészet sokszínűségét, és ezt hogyan lehetne megvalósítani az adatbázis szintjén.

Semmiképp nem célom, hogy egy általános szövegelmélet alapjait vázoljam föl. A szövegről szóló állításaimat csakis a 16-17. századi magyar nyelvű költészet tekintetében gondolom relevánsnak. A magyar szakirodalomban nem alakult ki egységes szóhasználat a textológia alapfogalmainra (szöveg, mű, variáns, szövegváltozat, stb.), ebben az egyes szakirodalmak meglehetősen eltérnek egymástól. Másként használja a fogalmakat a textológiai irodalom, másként a rendszerváltás utáni évek elméleti szövegei, és másként a mai irodalomelmélet. Talán újabban, a legfontosabb külföldi szövegelméleti irodalmak hazai recepciójával kezd létrejönni valamiféle konszenzus. Ezért a dolgozatban mindenhol az adott szerző szóhasználatát követem, amennyiben az ő elméletét idézem vagy elemzem, vagy az érvelés menete ezt megkívánja. Általában kurzíválással jelölöm is, ahol kimondottan az adott szöveg szóhasználatára utalok.

RPHA 17

Röviden még kitérek arra, hogy hogyan épül fel az RPHA 17. A nagy ívű vállalkozás célja „a 17. századi, magyar nyelvű verses szövegek sok szempontú nyilvántartásba vétele”, és ebben bevallottan is az RPHA 16 folytatói kívánnak lenni.³ Az új adatbázis a többször hangsúlyozott egyezések ellenére is számos ponton különbözik az RPHA 16-tól, és vállalása is jóval nagyobb, nem csak a lefedett korpusz nagysága miatt.

Az RPHA 17 két nagy szegmensből állna. Az első rész a hagyományos értelemben vett adatbázis, mely tartalmazza az adott korpusz verses szövegeinek adatait, tulajdonságait. Ennek négy részterülete van, melyek némileg különböző logika szerint jellemzik a szövegeket. A textológiai rész tartalmazza „az RPHA 16 nélkülözhetetlen textológiai kategóriáit (mint az incipit, cím, szerző, szereztetés helye és ideje, szignáltság, ajánlás, kolofon, akrosztichon, terjedelem, felekezetiesség stb.)”.⁴ A verstani rész már igen eltér az RPHA 16-tól: a verselési rendszerekbe való sorolás helyett „a verseket a metrikai szempontból releváns jegyek összegeként írja le”.⁵ A műfajiságot vizsgáló rész, a *Konnotációs táblázat* is új megoldással él: „Egy adott vers esetében összegyűjtjük a műfaj szempontjából meghatározónak vélt, releváns jegyeket, és ezeket minden struktúra nélkül felsoroljuk”.⁶ A negyedik, *Qualitas*-blokk pedig újdonság a korábbihoz képest: „e rész fő célja, hogy kigyűjtse a versekből és azok paratextusaiból a szövegek milyenségére, azok tulajdonságaira utaló, irodalomelméleti jellegű kifejezéseket”.⁷

A másik nagy szegmens egy szövegbázis, melyet az ismertetés a textológiai részhez sorol, bár működését tekintve a szorosabb értelemben vett adatbázistól elkülönül, mégha együtt is lehet kezelni a kettőt. Célja, hogy a meghatározott időtávig, 1760-ig, a korpuszba beletartozó szövegek „összes fennmaradt variánsát modern helyesírású, de a nyelvjárási alakokat megtartó változatban” rögzítse, amivel egy jól kereshető szöveg univerzumot hoznának létre.⁸ Így megvalósul egy a szövegekből kinyerhető tulajdonságokat felhalmozó strukturált adathalmaz, és magukat a szövegeket strukturálatlanul felmutató szöveghalmaz. A kettő kontrollálja és kiegészíti egymást, így az új adatbázis még teljesebb és hitelesebb képet tud nyújtani a kor költészeti terméséről.

³ *Uo.*, 461.

⁴ *Uo.*, 469.

⁵ *Uo.*, 465.

⁶ *Uo.*, 466.

⁷ *Uo.*, 468.

⁸ *Uo.*, 469.

Az RPHA 17 készítőinek emellett az a célkitűzésük, hogy az adatbázis valamilyen módon össze legyen kapcsolva a források digitalizált képeivel is, így bármikor visszaellenőrizhetőek, felülbírálhatóak az ott közölt adatok és átiratok. Persze ennek jogi és intézményi keretei még nem tisztáztak, és technikailag is messze vagyunk attól, hogy a régi magyar irodalom összes forrása be legyen digitalizálva, de a terv mindenesetre impozáns, és nem kis eredménnyel kecsegtet.

Az előadásban még az RPHA 16 adatmodelljével való teljes egyezésről volt szó:

Az RPHA 17 változtatás nélkül átveszi a 16. századi adatbázis adatmodelljét. Az RPHA 16 legfontosabb elméleti felismerése a 17. századi anyagra is igaz: minden szöveg többes számú, vagyis egy adott vers paraméterei (cím, incipit, strófaszám stb.) előfordulásról előfordulásra változhatnak. [...]

Úgynevezett *egyedi adatlapokon* külön leírjuk minden vers minden előfordulását, majd az így létrehozott adatlapok értékeit – az egyazon vers változataiként értelmezett szövegek esetében – közös *gyűjtő adatlapon* összesítjük. A felhasználó így – az RPHA 16 első, ill. helyreállított, utolsó változatának megfelelően – az ideális, tehát a változatok összességéként felfogott vers adatlapjának (gyűjtő adatlap) egyes mezőiben tipikus esetben több adatot is talál.⁹

Azonban a munkacsoport textológiai részével foglalkozó kutatók egy 2012-ben elkészült beszámolója már máshogy ír erről, és az adatmodell részletesebb leírása és példákkal való illusztrálása is a korábbi adatbázis meghaladásáról ad számot. Ennek részletezése viszont már szorosan összefügg a vele szemben megfogalmazódó kritikákkal, ezért csak később kerül sor rá.

⁹ *Uo.*, 462.

I. Rész

A plurális szöveg: a szövegfogalom új dimenziói

Adekvát lenne, hogy az RPHA 16 adatmodelljének elemzésekor a jelenleg interneten elérhető adatbázisra, vagy az adatbázis készülése során publikált kutatási beszámolókra támaszkodjunk. Ezzel azonban vigyáznunk kell, hiszen az adatbázis készítői gyakran hangoztatják, hogy egyrészt az eredeti elképzelések sokat változtak munka közben, másrészt a hálózati verzió is folyamatosan frissül és változik, ráadásul – technikai és informatikai korlátok miatt – nem is fedi maradéktalanul a megálmodott fogalmi struktúrát.¹⁰

A publikálás előtt megjelent első kutatási beszámoló még nem tér ki az adatmodell sajátosságaira, csupán felsorolja és részletezi az attribútumokat, vagyis azokat a textológiai, metrikai és műfaji kategóriákat, amelyek az egyes vereseket majdan jellemzik.¹¹ Viszont nem sokkal az adatbázis publikálása előtt látott napvilágot Gál György beszámolója, mely kimondottan az adatmodell informatikai megoldásairól szól. Itt már az a struktúra körvonalazódik, amely ma is jellemzi a hálózati kiadást. Először egy informatikai problémára adandó válaszként merül fel, hogy az adatbázisban ne közvetlenül versek és könyvek kapcsolódjanak egymáshoz, mert ez jelentősen megbonyolítaná a rendszert. Ezért kerül bevezetésre a *megjelenés* egyed típus, hiszen ezáltal „csak 1:N típusú kapcsolt egyed típusokból áll elő a modell. Így minden egyed típust és kapcsolatot tartalmától függetlenül ugyanolyan módon ábrázolhatunk.”¹² Az írás végén tartalommal is feltöltődik ez az elsőre pusztán formainak tűnő megoldás:

Az eddig VERS-hez kapcsolt tulajdonságokat a MEGJELENÉS egyed típusához is hozzákapcsoltuk. Erre azért volt szükség, mert a tulajdonságok értékei (incipit, cím, műfaj, dedikáció, akrosztichon stb.) jelentősen eltértek attól függően, hogy az adott vers melyik megjelenéséről volt szó. Így modellünk alkalmas lett a forrásokban feltárt tényadatok leghívebb leírására, ugyanakkor a VERS tulajdonságsora tükrözheti a szaktudós által a források értékelésével kialakított

¹⁰ Legutoljára Horváth Ivántól hangzott el egy OSZK-ban rendezett konferencián. (*Költészeti repertóriumok összekapcsolása. OSZK-ELTE Információtörténeti konferencia 2.*, Bp., 2014. november 7.)

¹¹ *Szegedi kísérlet a XVI. századi magyar vers gépi feldolgozására*, ItK, 1980, 630-638.

¹² GÁL György, *A „Répertoire de la Poésie Hongroise Ancienne” adatmodellje*, ItK, 1989, 270.

összegzett ismereteket a megjelenési különbségek ellenére azonosnak tekintett versről.¹³

Annyit tehát megtudunk, hogy bár a korabeli költészetet jobban leírja egy olyan adatbázis, amely az egyes megjelenések tulajdonságait külön-külön feltünteti, de ez – Gál György szerint – még nem bontja meg a vers önazonosságát.

Hasonló elképzelés tűnik ki a jelenleg az interneten elérhető változatból is.¹⁴ Az *analyticum* részben a versek egyes hordozókon – könyvben, kéziratban – való megjelenésekor felvett adatait láthatjuk, forrásonként és mezőnként csoportosítva. A *syntheticum* rész viszont ezeket az adatokat úgy összegzi, hogy már nem az egyes hordozókon megjelent szövegek, hanem a vers tulajdonságaiként jelennek meg. Bizonyos mezők esetében a vers több értéket is felvehet egyszerre, például az RPHA 896 azonosítójú vers teljes terjedelme 7 és 8 strófa is egyszerre. Bizonyos mezők esetében viszont a forrásból kapott adatok szintézisét adja meg az adatbázis, a kolofon meglétének jelzésekor például nem utal arra, hogy bizonyos forrásokban nincs kolofon. Tehát az egyes források szövegeinek tulajdonságai függetlenednek a forrásoktól, és egy absztrakt módon létező vers – amelynek variánsai – lehetséges tulajdonságaiként összegződnek.

Ez a megoldás viszont több ponton is torzít. Egyrészt elszakadunk a forrásokon megjelenő szövegektől, és egy konstruált, virtuális szöveget kapunk, mely egyszerre rendelkezhet többféle tulajdonsággal. Ez persze a szövegről való merőben újfajta gondolkodást feltételez, de nem feltétlenül tükrözi a régi magyar költészet milyenségét, amelynek forrásai bár egymástól eltérően, de külön-külön nagyon is lineárisan, egyneműen tárják elénk a szövegeket. Másrészt az adatok szintetizálása során bizonyos mezőkben elvésznek a 0-adatok, tehát amikor a vers bizonyos előfordulásai során nem tartalmaz kolofont, máskor pedig igen – hogy a fenti példánál maradjunk. Pedig a kolofon elhagyása éppúgy irodalomtörténeti adat, mint annak megléte, hiszen adott esetben műfajt jelölő szerepe is lehet.

A RPHA 16 modellje mögött meghúzódó elméletet Horváth Iván, a munkacsoport vezetője az adatbázis publikálását követően több helyen is felvázolja. Főntebb felhívtam a figyelmet arra, hogy vigyázni kell a megvalósult adatbázis elemzésével, de majd látni fogjuk, hogy ez nem nagyon tért el attól, ami Horváth Iván szövegeiből kiviláglik. Viszont a tanulmányokban tapasztalható fogalmi pontosság miatt a továbbiakban ezekre fogok hivatkozni.

¹³ Uo., 272.

¹⁴ Répertoire... <http://rpha.elte.hu/>

Horváth Ivánnak 1994-ben *Szöveg* címmel jelent meg tanulmánya a 2000-ben, ahol először ír bővebben az általa új-strukturalizmusnak nevezett irányról és az ebből kiinduló szövegfogalomról. Állítása nagyjából így összegezhető: a „szövegközpontú strukturalizmus” objektív szövegről való elképzelését felváltotta a hermeneutikai megközelítés, ami számára nincs eleve adott szöveg, azok az olvasás során már mint művek az egyes olvasókban képződnek meg. Ezek az olvasatok különböznek egymástól koronként, személyenként és végül alkalmanként is. Az olvasatok különbözősége viszont előfeltételezi az olvasás objektumának önazonosságát, tehát mégis visszacsempésződik valami a strukturalizmus zárt-objektív szöveg-hitéből. Viszont a filológus alapvető tapasztalata, kiindulópontja az, hogy egyazon mű különböző forrásokon lévő szövegei nem azonosak egymással.

A hermeneutikai alapmegfigyelésből, az olvasatok különbözőségéből így következik, meglepő módon, a szöveg objektivitása. A szövegközpontú strukturalizmust fölváltó hermeneutika így lesz szálláscsinálója újfent valami második szövegközpontú strukturalizmusnak.

Ez azonban már statisztikai természetű lesz.

Hogy miért? Mert szöveg nincs, csak szövegek vannak. S ha a szöveg eleve többes számú fogalom, akkor csak statisztikailag, bizonyos korlátozásokkal azonos önmagával. Maga is egyéni, teremtő olvasatok nyomán született, és születik folyton újjá¹⁵

Tehát Horváth Iván *többes számúnak* nevezi a maga szövegfogalmát, mely egyben az RPHA 16 szövegfogalma is. Erre a későbbiekben konkrétan utal:

Ilyenformán a mi nyilvántartásunk adatmodelljében a szöveg eleve többes számban létezik, s így bizonyos elmosódottságot mutat. Az adatbázis használója azonnal tisztába jön azzal a sajátos körülménnyel, hogy nincs szövegeinknek egyetlen olyan – bármily egyszerű – ismervük sem (szerzőség, terjedelem, versforma stb.), mely szilárdnak, változatlanak volna tekinthető. A szöveg különböző jellemzőit több-kevesebb statisztikai elkentség jellemzi – s mindez már a művészi befogadás előtt, azelőtt, hogy a mai olvasó egyáltalán fölütött volna valamely, a művet tartalmazó könyvet.¹⁶

¹⁵ HORVÁTH Iván, *Szöveg*, 2000, 1994/11, 43-4.

¹⁶ *Uo.*, 45.

Látható, hogy ez a modell teljesen megfelel annak, amit korábban írtam az adatbázis kapcsán. Az idézett rész után a tanulmány hoz is néhány példát arra, hogyan lehet egy szövegnek statisztikailag sok felekezeti hovatartozása, nótajelzése, és így tovább. A két idézetből talán mégis az a legfontosabb, hogy nem a mű értelmében vett szöveg többszöröződik meg, hanem annak tulajdonságai, hiszen azok forrásról forrásra változhatnak. De szöveg nagyon is csak egy van: ez az, ami korlátozottan „azonos önmagával”, akit „elmosódottság”, „elkentség” jellemez, ráadásul mindez már a befogadás előtt, tehát – mondjuk úgy – objektíven.

Egy évtizeddel később egy konferencia előadásban immár programszerűen fejti ki nagyjából ugyanezt az álláspontot.¹⁷ Az előadás anyagából készült tanulmány fejezetcímei is sokatmondóak, ezért is gondolom programszerűnek:

„2. Egy szövegelméleti álláspont összefoglalása”

„2.1 Egy új strukturalizmus szövegfogalma”

„2.2 Minden szöveg többes számú”

Ezek a pontok alatt gyakorlatilag megismétli a korábban felvázolt érveket. Talán érdemes néhány részt kiemelni, mely nagyjából összegzi az eddigieket, immár talán még nagyobb fogalmi pontossággal:

Ha a szöveg értelmezései különböznek egymástól, akkor ő maga közben azonos marad önmagával. Egy eklektikus, új strukturalizmus számára a szöveg önazonossága kérdéses. [...] A gépi szövegnyilvántartások megmutatják, hogy a változatokban élő szövegnek egyetlen állandó tulajdonsága sincs. [...]

Az RPHA munkaközössége plurális szövegfogalommal dolgozott. Eszerint a szöveg tulajdonságai (pl. szerzője, terjedelme, irodalmi mintája, műfaja, versformája, szerzettetési dátuma, ajánlása stb.) mind-mind változók, amelyek a szövegnek a különböző kiadványokban és kéziratokban való előfordulásai során különféle értékeket vehetnek fel. A szövegnek nincs egyetlen állandó tulajdonsága sem [...] Az adatfelvételi egység (a „rekord”) nem a könyv, mint a könyvtári adatbázisokban, és nem is a szöveg, mint az irodalomtudományiakban, hanem könyv és szöveg egyszeri találkozása.

Így jutottunk el arra a felismerésre, hogy a szöveg csak többes számban létezik.

¹⁷ A konferencia anyagából készült tanulmányok elérhetőek az alábbi linken: <http://magyar-irodalom.elte.hu/biop/barbar/index.html> (Horváth Iván szövege később megjelent nyomtatásban is, de én jelen dolgozatban mindig a honlapon megjelent változatot idézem.)

Persze az újfajta szövegnyilvántartás és kritikai kiadás már a szövegek hatástörténetének minden szövegállomását egyenrangúként tárja az olvasó elé, hiszen minden textológiai esemény (minden másolás vagy kiadás) olvasási esemény, és minden olvasási esemény szöveg és olvasó találkozása, sőt (másolóról, szedőről, kiadóról lévén szó) a szó legszorosabb értelmében vett kölcsönhatása, látkörük olyan átmetszése, amely tárgyi nyomot hagyott.¹⁸

Ezekből a szövegrészletekből is kiviláglik a fentebb mondott: itt nem a szöveg egységének megbomlásáról van szó, hanem csupán tulajdonságai – és ezzel identitása – megsokszorozódásának. Ráadásul ez a tulajdonságaiban megsokszorozódott szöveg mintha transzcendens módon a tárgyi létezés elé – vagy fölé – kerülne, hisz már a hatástörténete előtt létezett, és futotta is annyira önazonosságából, hogy olvasási aktusok által kölcsönhatásba lépjen hordozókkal. Tehát nem tud elszámolni azzal, hogy mi adja meg a változatok eltérései ellenére a szövegnek ezt az egyszerűségét, tehát végső soron zártságát, hogyan jön létre egy olyan műnek a fogalma, amely egyértelműen azonosítható fizikai léttel bíró variánsaival, anélkül, hogy az olvasó „fölkötött volna valamely, a művet tartalmazó könyvet”. Állításom az, hogy a plurális szövegfogalom néhány újítása ellenére sem tudja igazán meghaladni a modern szövegfogalom néhány olyan evidenciáját, amely nem feltétlenül jellemezte a régi magyar költészetet. Ehhez viszont ki kell térnem arra, hogy mit nevezek modern szövegnek.

A modern szöveg: minden szöveg plurális

Bernard Cerquiglininek a Helikon genetikus kritikát tematizáló 1989-es számában megjelent tanulmánya azért is nagyon tanulságos szöveg, mert a genetikus kritikát éppen annak a filológiának betetőzéseként értelmezi, amelynek meghaladását ünnepelték annak hívei.¹⁹ Cerquiglini felvázolja a modern szövegfogalom kialakulását, az ezzel összefüggő intézmények létrejöttét és legfőbb sajátosságait. Ennek legfontosabb mozzanata a szerző művének kinyomtatása:

ami a sajtó alól kikerül, megegyezik a kétdimenziójú lap által behatárolt síkon véglegesen rögzített, teljes egészében végtelen számban sokszorosítható írói óhajjal, bármi légyen is az. A legbecsesebb értéke a szövegnek, amely, minthogy

¹⁸ HORVÁTH Iván, *Egy műfaj halála*, <http://magyar-irodalom.elte.hu/biop/barbar/cikkek/hi.htm>

¹⁹ Cerquiglini ezeket az érveit hosszabban is kifejti egy 1989-ben megjelent tanulmányában, melynek magyar fordítását 2011-ben adták ki (lásd: CERQUIGLINI, 2011). De a magyar szakirodalomban kitüntetett helye miatt ebben a fejezetben a Helikon-szám tanulmányára hivatkozom.

mindenki számára elérhető abban az állapotában, amelyben az utolsó tollvonást meghúzó kéz a sajtóra bízta, ettől kezdve referencia – és tekintély-alapul szolgál.²⁰

Ez után felmutatja azt, hogy a modern szöveg- és szerzőfogalomra épített szövegkritika meghaladott: „Az a szöveg-fogalom, amelyen a Modernség alapszik, vagy amely a Modernség alapját megvetette, mintha válságba került volna.”²¹ Éppen a középkori szövegek varianciája mutatta meg számára, hogy a modern szöveg legevidensebbnek gondolt sajátosságai szinte kivétel nélkül relatívak, és ez válhatott számára mintául a filológia kultúratudományi megalapozásához.

Jelen dolgozat szempontjából viszont fontosabb az az állítása, amit a genetikus szövegkritikáról tesz. Először idézem Dávidházi Péternek ugyanebben a számban megjelent tanulmányát, melyben a genealogikus kritikát a genetikus kritikával szembeállítva az előbbi modernnek, az utóbbit posztmodernnek nevezi: „Az utat, mely a genealógiai szövegválasztástól a genetikus szövegkollázsig vezetett, bízást nevezhetjük a szövegkritika posztmodernizálódásának.”²² Részint Jerome J. McGann-t hivatkozva elemzi is az új szemlélet posztmodern sajátosságait. A zárt szöveg eszményének megbomlását Cerquiglioni is nagy előrelépésként üdvözli, szerinte azonban ez még nem döntötte meg a modern szövegfogalmat. A genetikus kritika

egy legvégső és meghaladhatatlan felépítettségre, egy mozzanatra és egy pillanatra hivatkozik, melyek révén a magánjellegű írás hirtelen nyilvánossá válik. [...] A nyomtatási engedély aláírása a legutolsó írás, melynek előszövege alkotja a próteuszi forrásvidéket. [...] Az irodalmi szöveg kiváltképp azért ruházza fel jelentéssel, mintegy a fonákján, az őt övező írásködöt, mert egy műszaki megoldás végre lehetővé tette egyedülvalóságának az elterjesztését.

Az irodalmi keletkezéstan ebben az értelemben tetőzi be a modern szövegfelfogást. Letapogatja a legvégső kézmozdulatot megelőző sokarcú írástevékenységet [...] A nyomtatási engedély választja el az írást a szövegtől, az író személyt az írótól, a szabadságot a jogtól²³

A genetikus kritika nem lép túl azokon a határokon, amit a nyomtatás és a szerző jelentett a pozitivisták számára. Ráadásul a pozitivista kritika is szükségképpen szembesül a szerzői

²⁰ Bernard CERQUIGLINI, *Szerzői variánsok és másolói variancia*, ford. FARKAS Ildikó, Helikon, 1989, 367.

²¹ *Uo.*, 364.

²² DÁVIDHÁZI Péter, *A hatalom szétesztása: (Poszt)modernizáció a szövegkritikában*, Helikon, 1989, 341.

²³ CERQUIGLINI, *i. m.*, 364-5.

változatok különbözőségével, de ők ezt a kérdést technikailag oldják meg, az *ultima manus* elvének automatizmusával: szöveg az, amit a szerző utoljára megírt, jóváhagyott, kinyomtatásra szánt. A genetikus kritika érdeme, hogy ezt az intézményesült aktust, mely a szövegeket a zártság és az egyediség autoritásával látja el, nem kezeli helyi értékén felül. Kitágítja a szövegfogalmat annyiban, hogy nem csak az irodalmi intézmény eme kiemelt szereplői – a nyomda és a szerző – által jóváhagyott változatok válhatnak szöveggé és így olvashatóvá, hanem szinte minden, amely a mű keletkezésében részt vett, vagy részt vehetett. Viszont Cerquiglini felhívja a figyelmünket rá, hogy ez a szemlélet az előszövegeket még mindig *valami* előszövegeiként tekinti, és az a valami a szerző által kiadásra szánt szöveg, ami immár nem zárt, de mégis uralja az írásfolyamat többi állomásáról való gondolkodást. Ráadásul a genetikus kritika a nyomtatáson túlra, ahol a szöveg megkezdődik immár a szerzőtől független útját – nem merészkedik. Tehát a modern szöveget meghatározó legfontosabb autorizáló tényezőkkel nem tud mit kezdeni.

*

A plurális szövegfogalom fenti elemzésében hasonló kritikával éltem én is, mint amit most a genetikus kritika kapcsán olvashattunk, csak épp mintha az egyik tükörképe lenne a másiknak. A keletkezéstan hívei csak a szerző szövegeit olvassák, tehát az irodalmi intézmény által szerzőnek kinevezett szereplő autoritását nem kérdőjelezi meg. A többes számú szöveg feltételezi, hogy a mű eleve adva van, olyan értelemben, hogy a szövegváltozatok egyazon mű variánsaiként való értelmezése evidenciának tűnik, hiszen a mű az, ami átmetszi a hordozókat. Ennek az evidenciának szintén megtippelhető az eredete: mivel Horváth Ivánnál a variánsok a mű olvasásának, recepciójának tárgyi lenyomatai, ezért mégiscsak kell feltételeznünk egy írásaktust, ami ezt a művet létrehozta, és lehetővé tette, hogy hatástörténete tárgyi lenyomatokat hagyjon. Csak erről a plurális szöveg elmélete mélyen hallgat. Tehát a többes számú szöveg a genetikus kritikához hasonlóan csak a szerzői cselekvést ismeri el írásaktusként, a nem általa létrejött szövegváltozatok keletkezését csak olvasásaktusként. Ráadásul mindkét elmélet lezártnak tartja ezt az írásaktust: a szerző egyrészt az írás hosszú folyamatát véglegesíti azáltal, hogy többé nem nyúl a szöveghez, másrészt ezzel adja át a nyilvánosságnak a szöveget, tehát teszi olvashatóvá.

Horváth Iván a variánsok kezelésében lép tovább a genetikus kritikánál, amely következik az előbb leírtakból. Az, hogy egy műnek variánsai vannak, mindenfajta textológia alapja. A pozitivisták szövegkiadás ezeket mint kiküszöbölendő változatokat tartja számon, vagy

esetlegesen a szerző által publikált vagy publikálandó szöveg rekonstrukciójának technikai eszközeiként. A keletkezésen elmozdul a genezis irányába: nem fogadja el hogy szöveg csak az, amely átesett az irodalmi intézmények által kijelölt autorizáló aktuson, a publikáláson, de elfogadja, hogy szöveg az, amit a szerző hoz létre, tehát egyenrangúan olvassa a mű keletkezésének minden szövegállomását. Horváth Iván a két autorizáció közül az utóbbit elveti, szerinte egy műnek minden egyes hordozón megjelenő szövege egyenrangú, legyen az a szerzőtől származó, vagy a későbbi hagyományozódás során, a szerzőtől függetlenül létrejövő variáns.²⁴

Eddigi elemzésemből kitűnik, hogy az RPHA 16 szövegfogalma modern szövegfogalommal operál. A plurális szöveg elmélete valójában nem másként gondolkodik szövegről és variánsokról, csupán lebontja azokat a korlátokat, amik eddig jelentősen leszűkítették szövegek olvasását. Viszont a szövegváltozatok evidens összekapcsolásával fenntartja azt a hierarchiát, amely a változatokat csak egy eleve létező mű variánsaiként tudja azonosítani, ráadásul ebben a szerző intézményének autoritására szorul, megtartva a mű zárt objektivitását, hiszen az értelmezést kivonta a szöveget konstituáló tényezők közül, az csak mint az eleve adott szöveg jelentését megsokszorozító tényező merülhet fel.

²⁴ Arra egyébként már Dávidházi is tesz utalást, hogy érdemes lenne egy ilyen jellegű szövegkritika: „Mi több, kiderült, hogy a megírás csak egy stádiuma a szöveg állandó keletkezésének, hiszen a mű a publikált változatokban is továbbfejlődik. [...] indokoltnak látszik Jerome McGann javaslata: szükség volna a szöveg »termelődését« publikált változataiban figyelő genetikus kiadásra is.” (DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 341.)

II. Rész

A „szöveg radikális textualitása”

Vegyünk szemügyre három olyan tanulmányt, melyek a kritikai kiadás kapcsán a szöveghibák megkülönböztetésének fontosságát emelik ki. Karl Konrad Polheim Helikonban megjelent cikke a minél hitelesebb szerzői szöveg létrehozásának technikai feltételeként értelmezi a szöveghiba meghatározását, mint írja: „Minden elmélet próbaköve a szöveghiba!”²⁵ Módszere nagyon hangsúlyosan interpretatív módszer, tehát nem próbálja meg egy automatizálható mechanizmus látszatát kelteni, sőt élesen kritizálja is a lachmanni módszer lakonikusságát. Tanulmányának záró szavai: „Értelmezés nélkül semmilyen szövegkritika nem elképzelhető. Szövegkritika és értelmezés kölcsönösen feltételezi egymást.”²⁶ A tanulmány állítása az, hogy a hibák létrejöttét lehetőleg meg kell próbálni rekonstruálni, így szétválasztható lesz a szerzői és másolói hiba.

A magyar szakirodalomban nagyon hasonló elvet követ Stoll Béla. *Szövegkritikai problémák a régi magyar irodalomban* című alapvető tanulmányában példákkal megvilágítva tipologizálja a hibákat, már eleve elválasztva őket a szerzői variánsoktól: „hiba az, ami a szerzői szövegtől eltér.”²⁷ Stoll a hibák létrejötte alapján újabb nagyon fontos megkülönböztetést tesz: a szöveg invariáns jellegével „ellentétben áll az a tény, hogy a szöveg a reprodukálások során állandóan változik, vagy úgy, hogy a szöveget szándékosan átírják, vagy azért, mert csődöt mond a reprodukálónak az a törekvése, hogy a szöveget minél pontosabban visszaadja.”²⁸ Tehát szétválasztja a szándékos és szándéktalan hibákat, és később részletezi is típusaikat, létrejöttük okait.

Végül ki kell térni Vadai István *Szövegkritika-kritika* című tanulmányára, mely nem elsősorban a szövegkritika célját, hanem annak módszereit, sőt, még inkább a levonható következtetések relevanciáját kérdőjelezi meg. Vadai megkülönbözteti az erős és gyenge hibát: a gyenge hibát (betűtévesztés, -csere; hibás metrum, rím; értelmetlen szó) a másoló könnyen javíthatja, akár vissza a szerzői alakra. Ezekben az esetekben a horizontális variáns létrejötte valószínűvé válik, a közös hibák módszere csődöt mond. Dom Henri Quentin-től átveszi a variáns fogalmát a hibával szemben:

²⁵ Karl Konrad POLHEIM, *A szöveghiba – fogalom és probléma*, ford. SCHULCZ Katalin, Helikon, 1998, 495.

²⁶ Uo., 510.

²⁷ STOLL Béla, *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban = Bevezetés a régi magyar irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, Budapest, Universitas Könyvkiadó, 1997, 116.

²⁸ Uo., 116.

A közös hiba ugyanis korábban azt jelentette, hogy a két érintett kézirat a szövegtörténet jól elkülöníthető alcsoportjához tartozik, külön családot alkot. A közös variáns nem feltétlenül jelenti ezt. Ha két kéziratban azonos variánst találunk, megeshet, hogy ez az eredeti, helyes alak, és ekkor semmiféle alcsoportról, elkülöníthető családról nem beszélhetünk.²⁹

A három tanulmányt azért idéztem, mert mindháromban közös, hogy míg a szerzői szöveg rekonstrukciójának módszereiről írnak, nagyon hangsúlyosan kiemelik a szövegvariánsok produkciós eredetét, tehát hogy a nem szerzői szövegeket is valaki (nyomdász, másoló, stb.) valamilyen céllal létrehozta. És még a létrehozás során is a szöveget létrehozó személy(ek)e)t különböző szándékok és körülmények befolyásolják. Nyilván az adott szöveg létrehozójának eredeti célkitűzése határozza meg, hogy a konkrét munka során – másoláskor, szedéskor, stb. – milyen döntéseket hoz, mely szövegrészeket akar „reprodukálni”, és melyeken változtatni. Majd ezeket az elhatározásokat még egyszer felülírja a véletlen. Tulajdonképpen az új szöveg létrehozásakor négyféle esetről lehetne beszélni: szándékos változtatás, szándéktalan változtatás, szándékos reprodukálás, szándéktalan reprodukálás (ez utóbb az, amire Vadai fölhívja a figyelmünket). A továbbiakban néhány példával szeretném érzékeltetni azt, hogy egy szöveg pontos reprodukcióján kívül milyen célok hozhatnak létre új szövegeket, szövegvariánsokat.

Gyakoriak azok az esetek, amikor felekezeti okokból változtatnak egy vers szövegén, mondjuk, amikor a szentháromságot dicsőítő doxológiát elhagyják, vagy megváltoztatva közlik az unitárius gyülekezeti énekeskönyvek. Nézzük a Kodály Zoltán: *Pünkösdlő* című kórusművéből is ismerhető *A Pünkösdek jeles napján...* incipitű ének³⁰ két változatát. Az Újfalvi Imre által Debrecenben kiadott 1602-es református énekeskönyvben található szöveg utolsó versszaka így szól:³¹

Dicsértessél Atya Isten,
vele megváltó Fiú Isten,
szent Lélekkel egyetemben,
mindörökké, Ámen.³²

²⁹ VADAI István, *Szövegkritika-kritika = Filológia és textológia a régi magyar irodalomban*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc, ME BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012, 451.

³⁰ RPHA 37

³¹ RMNy II. 886/1, p. 100v

³² A dolgozatban kétféleképpen közlöm az irodalmi szövegeket. Ha közvetlenül forrásból idézek, akkor mindig megadom a vers RPHA azonosítóját és a forrás RMNy számát, a szöveget pedig modernizált helyesírással, de

Ezt az éneket az unitárius énekeskönyvek is átveszik, noha ők tagadják a szentháromságot, így az utolsó versszak kissé átalakul:³³

Dicsírtessél Atya Isten,
szent Fiad által Mennyégben,
vigasztalj meg Szent Lelkeddel,
örökkön örökké.

Itt már szó sincs sem a Fiú, sem a Lélek dicsőítéséről, ráadásul a lélek ebben a kontextusban egyszerűen Isten lelke, nem pedig az egyik személye. A változtatás oka egyértelműen az, hogy Krisztus és Isten szent lelkének dicsőítése az unitárius vallásban tilos, ezért a pünkösdi éneket így tudta az énekeskönyv szerkesztője használhatóvá, befogadhatóvá tenni gyülekezete számára.

Etlinger Mihály szakdolgozatában ír Bogáti Fazakas Miklós két zsoltáráról, melyekből az unitárius gyülekezeti énekeskönyvek éppen azokat a strófákat hagyják el, melyekben Dávid hangszerjátékkal dicséri az Istent. A 92. zsoltár második strófája eredetileg így szól:

Téged nemcsak nyelvvel, számmal,
szüből említlek nótámmal,
de minden vigasság-zajjal,
tízhúrú hegedű-szóval,
lanttal, síppal, orgonámmal,
kürttel, drombbal, trombitával.³⁴

A 33. zsoltárból pedig a 3.-4. strófa marad el:

Tisztességét ennek velem megadjátok,
ez nagy úrnak zengjen minden muzsikátok,
hol vagyon lantotok, hol tü citerátok,
kürt, orgona, síp, dob, hol tü kintornátok?

Ezekkel az Urat, nosza, dicsírójétek,
szokatlan éneket, új nótát verjétek,

ejtéstükröztetve és – versek esetén – sorokra törve közlöm. Ha viszont szakirodalomból idézek, akkor csak az oldalszámra hivatkozom (onnan visszakereshető a forrás), és átveszem a szakirodalom szövegközlését.

³³ RMNy II. 1541, p. 227.

³⁴ ETLINGER Mihály, *Bogáti Fazakas Miklós és a gyülekezeti hagyomány*, Pécs, kéziratban, 2012, 4-5.

az Úr jó hírére szépet pengessetek,
most minden örüljön, úgy zengedezzetek!³⁵

Etlinger a hangszerjáték templomból való kitiltásával magyarázza a strófák elhagyását.³⁶ Ez a szöveg énekelhetőségét lehetővé tevő egyszerű szempont itt is felülírja a reprodukció szándékát: praktikusabb elhagyni egy-két nem odaillő strófát, mint a szöveghűség kedvéért az egész verset.

Horváth Iván említ olyan esetet, amely az előbbieknél éppen a fordítottja. A katolikus Illyés István zsoltárkiadásában főként protestáns szövegeket dolgoz át, úgy, hogy azoknak kezdőszavait meghagyja, „hogyan ezzel a fortéllyal kalauzolja vissza az igaz útra a protestáns énekekhez szokott híveket”.³⁷ Ezáltal persze teljesen új szövegek jönnek létre, de annak az egy szónak a megtartása nagyon is koncepciózus.

Régi és új szöveg keveredése másként is elképzelhető. Varga Réka Bogáti Fazakas Miklós zsoltárkönyvének egy egészen különös kéziratát elemzi.³⁸ Mátéfi János kódexe egy ortodox szombatos gyülekezet számára készült szöveg, és ez több módon is nyomot hagy a kéziraton. A másoló egészen szabadon bánt a szövegekkel, sok helyen egyszerűsít a szóképeken, a nehezen érthető, és a teológiaiilag nem tartható helyeket átírja. Mindezekkel persze saját szociokulturális közegéhez közelíti a szövegeket, ezekkel a módosításokkal teszi lehetővé, hogy szombatosok számára is használhatóak legyenek a radikális antitrinitárius Bogáti zsoltárai. De nem csak tartalmi szempontokból változtat a szövegen: sokszor jól nyomon követhető, hogy a hibás metrumokat, szótagszám hiányokat is kiszúrja a másoló, és azokat is javítja, még olyan áron is, hogy az egész sort megváltoztatni kényszerül. Tehát a szerzői szövegtől távolabb kerül, mégis gondosságának köszönhető, hogy gyülekezete rendezett, jól énekelhető szövegeket kapott.

A kódex egyik extrém példája a hatodik zsoltár. Itt egy egész strófát betold a másoló. A betoldás igen feltűnő, ugyanis Bogáti minden zsoltárának versfői a szöveg argumentumát tartalmazzák. A szóban forgó zsoltár akrosztichonja: BETEGEMBERSZAVA. A más kéziratokban a 8. és 9. strófa közé ékelődő Mátéfi-strófa T kezdőbetűje megszakítja az akrosztichont. Varga Réka mégis amellett érvel, hogy itt Bogáti nem követte a zsoltárszöveg logikáját, és a másoló azért toldott be egy strófát, mert az hiányzott a bibliai szöveg

³⁵ Uo., 7.

³⁶ Uo., 7.

³⁷ HORVÁTH, Szöveg, i. m., 46.

³⁸ VARGA Réka, *Mátéfi János és a szombatos szöveghagyomány* = *Vers. Verstan, poétika, trópusok a 15-17. századi Európában. Fiatalok Konferenciája 2013*, szerk. BARTÓK Zsófia Ágnes, FAJT Anita, GÖRÖG Dániel, HEVESI Andrea, MARÓTHY Szilvia, Budapest, Reciti, 2014 (Arianna Könyvek, 7), 119-129.

rendjéből.³⁹ Mátéfi János kódexének másolója szinte társszerzőként működik Bogáti mellett, invenciózussága mindig az énekelhetőség és használhatóság szolgálatában áll, és néhol még felül is bírálja *mesterét*, vagy legalábbis azt a szöveget, amiből másol.

Az előbbi példákon kívül még számos oka lehet egy másolónak vagy szövegkiadónak, hogy elkészítendő szövegén változtasson, ahogy arra is, hogy éppenséggel ne. Igaza van Horváth Ivánnak, amikor azt írja: „nem veszíthettük szem elől, hogy az alig árnyalatnyi módosulást hozó, gondos másolás és a kíméletlen, cenzúrázó jellegű átírás között a különbség a leltározó számára csupán fokozati”.⁴⁰ Az ő állítása ezzel a mondattal az, hogy a tudós leltározónak nem szabad a szöveggel való bánásmód szempontjából értékkülönbséget felállítani a különböző tevékenységek között. A példákban is mindig valamilyen cél érdekében történik a változás, és ezek mindig a szöveg használatát segítik elő. De leginkább arra akartam rávilágítani velük, hogy ezek a célok mennyire különbözőek lehetnek, és épp ezért hibás az a megközelítés is, amely az egész költészeti korpuszt homogénnek láttatja. A 16-17. század költészetének jellemzője, hogy oralitás, kéziratosság és nyomtatottság egy időben létezik, és át meg át járják egymást, az irodalmi nyilvánosság számos formáját létrehozva.

A társadalmi szövegkritikának (*social textual criticism*) nevezett irányzat kutatásai is erre a meghatározottságra hívják fel a figyelmet. A szövegváltozatok elkészítésekor nem egy valós vagy vélt szerzői változat reprodukálása, megőrkítése a cél. És nem is olvasatok szöveggé tétele, mint ami a plurális szövegfogalom kiindulópontja. Mindkét szempont a másoló, nyomdász, szerkesztő tevékenységét alárendeli a szerzőének. A társadalmi szövegkritika alapvetése, hogy ezen új szövegek ugyanolyan társadalmi cselekvések hálójában, ugyanolyan intézményesült legitimizáló, autorizáló aktusok során jönnek létre, mint amikor a szerző publikálja szövegét. Kutatásaik fő szempontja az, hogy feltárják ezeket a szövegeket létrehozó különféle cselekvéseket, és az azokat meghatározó kulturális kódokat. Ilyen kód lehet a szöveg műfaja, regisztere, a befogadói közeg vallása, műveltsége, vagy akár a közvetítő médium textológiai státusza. És persze ezek a meghatározottságok egymással is szoros összefüggésben vannak.⁴¹

A magyar szakirodalomban legutóbb Pap Balázs tett kísérletet arra, hogy ez utóbbi, tehát a szöveg textológiai státusza alapján csoportosítson szövegeket. *Históriák és énekek* című

³⁹ Uo., 127.

⁴⁰ HORVÁTH, *Szöveg*, i. m., 46.

⁴¹ Lásd erről: Jerome J. MCGANN, *Szövegek és szövegiségek*, ford. DANYI Gábor = *Metafilológia 1. Szöveg – variáns – kommentár*, szerk., DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József és TAMÁS Ábel, Budapest, Ráció Kiadó, 2011 (Filológia, 2), 47-61.

tanulmányában elkülönít szöveg-hagyományozódási modelleket, amikhez nem csak a nyomtatvány-kézirat dichotómiát rendeli hozzá, hanem megkülönböztet *autográf*, *nyomtatvány*₁₋₂ és *kézirat*₀₋₁₋₂ típusú forrásokat.⁴² A református gyülekezeti énekek kiadása nyomtatott edíciókban történik, amely a szöveg hagyományozódását nagymértékben meghatározza. A nagy példányszám, és a viszonylag sok, egymástól – mikrofilológiai szempontból – alig-alig különböző kiadás, valamint a gyülekezeti úzus hagyományteremtő szerepe megteremti a szöveg állandóságát, és így könnyen létrejöhet a kiadásoktól függetlenül létező mű érzete. Ám ez nem egy szerzőhöz kötött mű-fogalom, hiszen a gyülekezeti énekeskönyvekre éppen az jellemző, hogy a szerzőre utaló attribútumok kikopnak, a szövegek elmozdulnak a közköltészet felé. Etlinger Mihály dolgozatában a kikopott strófák esetén is ez történik: mint mondtam, a Bogáti-zsoltárok (sőt, Bogáti egész költészetének) jellemzője, hogy a vers argumentumát tartalmazza az akrosztichon. Az unitárius énekeskönyvek kiadásaiban a kihagyott strófák miatt roncsolódik ez a Bogátira jellemző paratextuális elem, és persze a vers elején sincs feltüntetve se az argumentum, se a szerző neve. Láthatjuk, hogy mind a paratextus, mind a paratextus hiánya fontos tulajdonsága a szövegnek, elhagyása jelzi a médium, műfaj- és regiszterváltást.

Bogáti teljes *Psalteriuma* soha nem jelent meg nyomtatásban, itt csak *kézirat*₁ típusú hagyományozódásról beszélhetünk, nem volt egy olyan publikálási esemény, mely a szöveg ismertségét és elterjedtségét olyan mértékben befolyásolta volna, mint a kinyomtatás.⁴³ Varga Réka elemzéséből láthattuk, hogy ilyenkor a másoló nyugodtan alakíthat szövegén, hiszen többnyire egy-egy új kézirat elkészítése új befogadói közeggel ismerteti meg a zsoltárkönyvet, épp ezért számukra a Bogáti-zsoltárok *azok* a szövegek, amelyek Mátéfi János kódexében vannak, és tökéletesen irreleváns, hogy ki volt Bogáti Fazakas Miklós – akinek a neve nem is szerepel sehol a kódexben.

Tehát a kulturális szövegkritika iránya afelé visz, hogy ne variánsokként tekintsünk ezekre a szövegváltozatokra, hanem irodalmi és kulturális cselekvések egyedi aktusaiként, amelyek egymástól különböző módon hoznak létre szövegeket, melyek aztán hagyománytól függően különböző módokon kapcsolódhatnak össze egymással. Ebből a szempontból viszont már nem csak pontos és invenciózus másoló, hanem másoló és szerző között is elmosódik a határ. Ez a határ pedig nem csak elméletileg mosódik el: példákkal is illusztrálható, hogy a korabeli irodalmi mezőnek nem minden esetben volt része a *szerző*nek elnevezett intézmény.

⁴² PAP Balázs, *Históriák és énekek*, Pécs, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, 2014, 62-5.

⁴³ *Uo.*, 63. (Az egész korpuszból, amely 153 verset jelent, csupán 20-at nyomtattak ki a 17. század végéig.)

Érdemes levonni a következtetéseket abból, hogy mi történik, ha relativizáljuk a szerző fogalmát, és minden egyes hordozón lévő szöveg létrejöttét egy egyedi produkciós aktus eredményének tekintjük. Ezáltal egy olyan szövegfogalmat kapunk, amely éppen radikális egyediségével és egyszerűségével különül el más szövegektől. A létrehozók számtalan lehetséges céljában egy közös: új szöveget létrehozni – azaz mást, máshogyan, másokkal, vagy csak valamit, valahogyan, valakikkel olvastatni. Új nyelven, új kontextusba helyezve, új lehetséges jelentésekkel felruházva, de ha még a leghűségesebb utánnnyomásról is van szó, akkor is új hordozón jön létre, új olvasók számára teszi lehetővé a szöveg befogadását. Ennek az egyediségnek pedig legmarkánsabb képviselője a szöveg fizikai léte, hordozón való rögzítettsége, mely minden más szövegtől függetlenné teszi, elválasztja.

A szöveg materiális létének fontosságára Kulcsár Szabó Ernő is felhívja a figyelmet. A Ráció Kiadónál megjelent *Filológia* sorozat első kötetének nyitótanulmányában összefoglalja a szövegtudomány értelmében vett filológia történetét, kérdésfeltevéseinek és elméletének változását egészen napjainkig. Ebben a történetben kiemelt jelentőséggel bír a filológia „materiális fordulata”:

először mutatkozott meg az írásmű mediális kettősségének különös jelentősége.

Az írásmű ugyanis csak olyan kommunikációs modellben jelenhetett meg egyszerre a materiális „fakticitás”, illetve az immateriális jelentésképződés tényezőjeként, amelyben helyreáll az irodalmi alapviszony egyensúlya.⁴⁴

az irodalmi szövegek materiális „hordozottságának” [...] megnőtt a jelentősége.

[...] hármas összefüggésszerré bővítette a textuális fakticitás és az immateriális jelentésképződés kapcsolatát: (technikai-materiális előállítottság – szövegtény – jelentéspotenciál)⁴⁵

Ebben a modellben annak ellenére, hogy a szöveg, mint objektív tény jelenik meg, nem lesz sem jelentésképző szándékok pusztja médiuma, sem a jelentését immanensen tartalmazó struktúra. Már megíratott, és potenciálisan olvasható. Fizikai létevel számot ad előállítottságáról, de szöveggé válva függetlenedett is attól: „a szöveg – úgyszólván

⁴⁴ KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A hermeneutikai kolosszus és a mediális megkülönböztetés – avagy szövegtudomány-e (még) a filológia? = Filológia – interpretáció – médiatörténet*, szerk. KELEMEN Pál, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, SIMON Attila, TVERDOTA György, Budapest, Ráció Kiadó, 2009 (Filológia, 1), 30.

⁴⁵ Uo., 36.

kényszerűen – a maga *képződményi* intencionalitásába vonta saját *produkciós* eredetét”.⁴⁶ Seregi Tamás is hasonló következtetésre jut intencionalitásról szóló izgalmas tanulmányában: „A mű az intencionális viszonyulások egész sorát képes magába foglalni, amelynek egy része a szerző, másik része a mező sajátja, harmadik része pedig azokon kívülről érkezik, más mezőkből, egészen a fizikai valóságig terjedően.”⁴⁷ A fizikai valóságtól kapja éppen az egyik legfontosabb intencionalitását: létre irányulását, ami miatt ellen tud állni a létrehozó szándékainak.⁴⁸

A létrehozó szándékoktól ilyen módon függetlenedett szöveg azonban nem hozza létre a jelentés zárt fogalmát sem. Éppen a szövegnek ez a hangsúlyozottan tárgyi léte teszi a szöveget „olvashatatlanná”, amit Kulcsár-Szabó Zoltán a „szöveg radikális textualitása”-nak nevez.⁴⁹ Emlékezzünk arra, amikor Stoll Béla a szándéktalan hibákról beszél. A tiszta, gondozott szöveghez szokott olvasás számára ezek zavaró tényezőként jelennek meg, pedig úgy tűnik, hogy a szöveg egyik legszövegibb tulajdonsága az, hogy nem enged a tökéletesség csábításának, és hagyja, hogy a véletlen vagy más „nem kommunikatív indítékkal történt beavatkozás” „hermeneutikai réseket”⁵⁰ nyissanak rajta. Ez nem csak a szövegben történhet meg, hanem például a hordozó megrongálódásával, vagy a másolás, nyomtatás akadályozásának hatására. Kulcsár-Szabó tanulmányában idézi Paul de Man Shelley utolsó, töredékben maradt költeményéről szóló esszéjét:

a véletlen és kevésbé textuális esemény (a költő vízbefúlása), amelynek ez a szöveg végső formáját köszönheti, „egy olyan törés sebhelyét teszi láthatóvá, amely rejtetten minden szövegben jelen van”. [...] egy olyan esemény (s ez lehet akár kevésbé brutális, akár textuális is), „amely a szöveget alakítja, ám nincs jelen annak reprezentált vagy artikulált jelentésében”⁵¹

Tehát ebben a modellben igenis, hogy szükség van az irodalom harmadik szereplőjére, a befogadóra. De Man textúra fogalma az az állapot, amikor a szöveg még semmilyen autorizációval nincsen felruházva, még az olvashatóságával sem.⁵² Tehát már maga az olvasás

⁴⁶ Uo., 30-1.

⁴⁷ SEREGI Tamás, *Az intencionalitásról és az intencionális kritikáról*, Helikon, 2010, 613.

⁴⁸ Seregi szerint minden tárgynak van intenciója: „a sziklának van intencionalitása, ám ez az intencionalitás abszolút immanens [...] A létében való fennmaradás egy sajátos fajtáján, az ellenálláson kívül nem tulajdoníthatunk neki semmilyen más intencionalitást” (Uo., 605.)

⁴⁹ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Filológia az irodalom előtt? = Filológia – interpretáció – médiatörténet*, szerk. KELEMEN Pál, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, SIMON Attila, TVERDOTA György, Budapest, Ráció Kiadó, 2009 (Filológia, 1), 230.

⁵⁰ KULCSÁR-SZABÓ Ernő, *i. m.*, 36.

⁵¹ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *i. m.*, 226-7.

⁵² Uo., 228.

hozza létre a szövegnek a jelentésségét, azáltal, hogy olvashatónak tételezi: „a szöveg mindenfajta autorizálása máshonnan kell, hogy kiindulópontot nyerjen, s mi más lehetne ez, mint maga a »megértés története«”.⁵³ Vagy Kulcsár Szabónál: „Az irodalmi kommunikáció kiegyensúlyozott modelljében a szöveg megtartja ugyan a maga anyagszerű identitását, művé azonban csak a recepcióval való találkozás eseményében válik.”⁵⁴ Horváth Iván fogalmai szerint a változatok a szöveg hatástörténetének tárgyi lenyomatai. Itt viszont minden egyes variáns, tehát minden egyes szöveg saját hatástörténettel rendelkezhet, egymástól függetlenül alakulhat recepciójuk. De hatástörténetük össze is kapcsolódhat, sőt, az irodalomtörténet legfőbb feladata, hogy összekapcsolja őket, összefüggéseket lásson meg a szövegek hatástörténete között. Az viszont már az adott korpusztól függ, hogy milyen mértékben érdemes összeolvasni a szövegeket – a gyülekezeti énekhatásművészet esetében valószínűleg érdemes – amiről megint csak az értelmezés során, és annak fényében kell döntenie az irodalomtörténésznek, nem alkalmazható semmiféle automatizmus.

Így sikerült kialakítani egy olyan szövegfogalmat, amit éppen materiális zártsága, tehát egyedi fizikai léte által tudunk megszabadítani olyan autorizációktól, amelyek elfedték a régi magyar költészet irodalmi cselekvéseinek sokszínűségét. Viszont nem redukálódott az irodalmi szöveg jelentése annak – materiálisan felfejthető – kulturális kódjaira: éppen a „megértés története” az a folyamat, amely a szövegeket autorizációval látja el, és jelentésekkel tölti föl, tehát az irodalmi térben működésbe hozza őket. Persze éppen ez a hermeneutikai megközelítés és a szöveg autonómiájáról alkotott elképzelés adja meg a szabadságot, de egyáltalán a lehetőséget is arra, hogy az autorizációk között válasszunk. És itt kezdődik a valódi filológiai tevékenység: a szövegek interpretációja során – és nem előtt! – felfejteni azokat a kulturális kódokat, amelyek meghatározták a szövegek korabeli működését, azaz olvasni a szövegeket és értelmezni a hagyományt.

Repertórium

A fejezetben arra teszek javaslatokat, hogy az imént vázolt szövegfogalmat miképpen tudná megvalósítani az RPHA 17. A repertórium textológiai munkacsoportjának egy kéziratban lévő beszámolója a miskolci konferencián elhangzottakhoz képest több változást is mutat. Itt már az adatmodell részletesebb leírása, és néhány erre vonatkozó elvi megjegyzés is olvasható. Deklarálja, hogy az adatbázis rekordjai az egyes versváltozatok – az, amit én szövegnek nevezek – és ezek adatai az *egyéni adatlap*on jelennek meg. A versváltozatok

⁵³ Uo., 244.

⁵⁴ KULCSÁR SZABÓ Ernő, i. m., 31.

felett létező ideális *vers* fogalmát az adatbázis elveti, erre úgy tekint, mint „virtuálisan generált összességét” a versváltozatokból érkező adatoknak.⁵⁵ Ez nagyon hasonlóan hangzik az RPHA 16 *syntheticum-analyticum* felosztására, bár az irány megfordul: nem a versek léteznek, melynek megjelenései megsokszorozzák a vers tulajdonságait, hanem versváltozatok, melyek összekapcsolódnak egymással. Az összekapcsolódás helye a *gyűjtő adatlap*, de a gyűjtő adatlapra csak olyan adat kerülhet, amely valamely hozzákapcsolt egyéni adatlapon megjelenik, közvetlenül nem lehet adatot felvinni rá.

Egy vers változatainak egyéni adatlapjai [...] összefésülve a **gyűjtő adatlapon** érhetőek el. Összefésülés alatt értjük pl. azt, hogy a több változatban szó szerint megegyező tartalmak csak egyszer jelennek meg az adatlapon, ám megjelenéséhez kapcsolatan visszakövethetően (összelinkelve) jelezzük, hogy melyik forrásokból származnak az azonos információk.⁵⁶

Ez a szándék viszont látszólag ellentmondásba kerül azzal a ténnyel, hogy a beszámoló szerint az egyéni adatlapok azonosítója a „vers hétjegyű azonosítója/forrás azonosítója”,⁵⁷ amely modell nagyon hasonlít a Gál György-féle modellhez. Hiszen hogyan létezhetne egy virtuálisan generált dolog azonosítója már azelőtt, hogy léteznének az őt generáló egyéni adatlapok? Ez az ellentmondás gyakorlati problémákba is ütközik, olyanokba, amelyekkel az RPHA 16 adatstruktúrája sem tudna mit kezdeni.⁵⁸ A közköltészet berkeiben nem evidens egyes szövegek összetartozása, vagyis egymás változataként való értelmezése. Egy-egy akár csak kezdőstrófában megegyező vers ugyanazon gyűjtő adatlaphoz kötése problematikus, miközben érdemes megmutatni azt a laza kapcsolatot, ami közöttük mégiscsak fennáll.

Az előző fejezetben már szó volt arról, hogy kimondottan interpretatív tevékenység bizonyos szövegek egymás variánsaiként való értelmezése. Ezért azt a megoldást javaslom, hogy az egyes szövegek, tehát az egyéni adatlapok kapjanak saját, egyedi azonosítót, amely minden szöveget egyértelműen beazonosít. Így szabadon hozzákapcsolhatóak a gyűjtő adatlapokhoz, sőt az az előnye is megvan ennek a megoldásnak, hogy egy szöveget többhöz is hozzákapcsolhatunk. Ezzel kezelhetővé válik a közköltészeti anyag, és azok az esetek, amikor két szöveg egymással rész egész viszonyban áll.

⁵⁵ BALÁZS-HAJDU Péter, ETLINGER Mihály, GÁL Emőke, HALÁSZ Kata, KOCSIS Viktória, PAÁL Balázs, PAP Balázs, SCHELHAMMER Zsófia, SZATMÁRI Áron, VARGA Réka, *Textológia*, Pécs, kéziratban, 2012, 1.

⁵⁶ *Uo.*, 1.

⁵⁷ *Uo.*, 1.

⁵⁸ Más kérdés, hogy nem is szembesültek vele a 16. századi anyagon.

Az utóbbira jó példa a *Balassi-epicédium* különböző kiadásai. Attól eltekintenek, hogy az *Epicédium* szerteágazó filológiáját ismertessem, ezért csak a Balassi Bálint Istenes énekek 1633-as Bécsi editiójának⁵⁹ két *Végtelen irgalmú, ó, te nagy hatalmú...* kezdetű versén⁶⁰ mutatom be javaslatomat. A nyomtatvány 45. oldalán „Halála előtt való betegségében ezt az 50. Psalmust fordította” bevezető szöveggel kezdődik az egyik változat. A vers 12. strófája után újabb paratextus tájékoztat minket arról, hogy „Eddig az Psalmus, s ez immár Poetica Inventio”, és következik az a 7 versszak, amely az *Epicédiumban* is követi a zsoldárszöveget, és amely Balassi Bálint mennybeviteléről szól. Majd a verset követő oldalon jegyzet tájékoztatja az olvasót arról, hogy mivel ez Dávid hét penitenciatartó zsoldárából az egyik, ezért a következőkben a többit is közlik. És lám, az 56. oldalon „L. Zsoldár” felirattal kezdődik a másik változat, de immár csak a 12 zsoldárstrófával, és minden Balassira utaló paratextus nélkül.

Amellett, hogy a két szöveg két külön egyéni adatlapot kap, és az egyik az adatbázisnak fel kell tüntetnie, hogy a szöveg Balassit gyanúsítja meg a szerzőséggel, még a másik esetében nem, létre kell hozni két külön gyűjtő adatlapot: egyet a 19 strófás változatnak, és egyet a 12 strófásnak. Nyilván a későbbi Istenes énekek kiadások 12 strófás verziói az utóbbihoz lesznek hozzákapcsolva. Ezeken felül viszont létrehoznék egy harmadik gyűjtő adatlapot is, amihez a 12 strófás és a 19 strófás szövegeket is hozzákapcsolnám. Ezzel megkülönböztethető egymástól a szövegek közti rész-egész és a szövegvariánsi viszony.

A közköltészet esetében persze jóval bonyolultabb a helyzet. A 17. századi RMKT 3. kötete⁶¹ a 221-es szám alatt *Ifjúság, mint sólyommadár...* kezdettel 24 forrás változatát közli. A változatok strófáit valahogy így lehetne ábrázolni a sajtó alá rendező jelöléseivel:⁶²

I.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.					
II.-III.	1.	2.	7.	3.	4.	5.	6.	9.	8.	10.	12.	12.					
IV.	1.	6.	5.														
V.	1.	2.	3.	4.	4.	5.	7.										
VI.	1.	6.	3.	4.													
VII.-XII.	1.	6.	7.	3.	4.	5.	7.	8.									
XIII.-XV.	1.	6.	9.	a	3.	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	8.	l

⁵⁹ RMNy II. 1599

⁶⁰ RPHA 1473

⁶¹ *Szerelmi és lakodalmi versek*, s. a. r. STOLL Béla, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961 (Régi Magyar Költők Tára XVII. század, 3).

⁶² Az ábrán római számmal a változatok sorszámát, arab számmal és betűvel pedig a változatok strófáit jelölöm. Ez utóbbiban Stoll Béla jelölését veszem át, tehát a számok és betűk között különbség nincs, azonos jel azonos (használt) strófát jelöl, és ezek abban a sorrendben követik egymást, ahogyan az ábrán.

XVI-XVII.	1.	6.	2.	3.	c	d	f	a	e	h	i	j	13.	4.	5.	8.	k	l	
																			[19. 20.
XVIII.	1.	6.	2.	9.	5.	6.	7.	3.	c	d	7.	h	i	e					
XIX.	1.	9.	2.	3.	c	f	a	h	l										
XX.	1.	6.	9.	c-f															
XXI.	1.	6.	c	d	2.	e	g	4.	3.	i	j	h	8.	5.	15.	a	17.	18.	
																			[19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. l
XXII.	1.	2.	9.	a	3.	c	d	e	f	g	h	i							
XXIII.	1.	2.	3.	1.	6.	12.													
XXIV.	1.	6.	7.	5.	3.														

A kritikai kiadás alapján ez tehát az *Ifjúság mint sólyommadár...* kezdetű versek szöveghálója. Láthatjuk, hogy bizonyos versek strófaképlete megegyezik, a főszöveg jegyzetei alapján egy-egy szóban térnek csak el egymástól. Ezeknek létrehozhatunk egy saját gyűjtő adatlapot. Van, ahol a strófák sorrendje egymáshoz képest felcserélődik, de közel ugyanazok a strófák szerepelnek (I.-III., valamint V. VII.-XII.). Ezek akár kaphatnának külön is egy-egy gyűjtő adatlapot. Némely vers tartalmazza egy másik vers össze strófáját, és még ezen kívül sajátokat is: talán még őket is érdemes lenne összekapcsolni. De például a IV.-nek a XIX.-kel és a XXII.-kel már csak az első strófája közös. Tehát el tudnám képzelni, hogy nem lesz olyan gyűjtő adatlap, ahol ezek közösen szerepelnek, de lehet olyan vers, amellyel mindkettőnek van közös adatlapja. Tehát létrejönne egy elég bonyolult hálózata az adatlapoknak, de – amint látjuk – nem kevésbé bonyolult, mint amilyen a versek között eleve fennáll.⁶³ Persze az erről való elképzeléseim provizórikusak, hiszen a textológiai csoport beszámolójának informatikai megoldásaira támaszkodik. El tudom képzelni, hogy találnak majd ésszerűbb informatikai megoldást az egybetartó szövegek összetartozásának ábrázolására, de akkor is érdemesnek tartanám, ha hasonló módon, szövegről szövegre ábrázolnák az összefüggéseket.

Kritika érheti ezt a módszert abban, hogy mi szabja meg a határt, mitől kezdve szálaazható össze két szöveg egymással. Ezt az ellenvetést azzal hárítanám el, hogy szerintem a repertórium két része kifejezetten különbözik egymástól: az egyéni adatlapok olyan információkat közölnek, melyeket a forrás tartalmaz: tehát ez az egymástól függetlenül létező, egymástól fizikai létükben markánsan elkülönülő szövegek birodalma. Tulajdonságaik

⁶³ Arról nem is beszélve, hogy Stoll Béla a jegyzetekben megemlíti, hogy néhány változatnak a kiadás más szövegeivel is van közös strófája, ami a hálózatot tovább bonyolítaná. A végeredmény nagyon hasonlítana a Facebook-hoz (<https://www.facebook.com/>), ahol egy-egy embernek sok olyan emberrel van *közös ismerőse*, akivel amúgy még soha nem találkozott.

leolvasása okozhat több-kevesebb problémát, de a legfőbb kritérium, hogy azok a forrásról bármikor visszakereshetők és ellenőrizhetők legyenek. A gyűjtő adatlapok létrehozása viszont már kimondottan interpretatív, irodalomtörténeti feladat: itt elrugaszkodhatunk a szövegek egyediségétől, hiszen éppen hasonlóságuk alapján kell az összefüggéseket létrehozni. Amennyiben ez reflektáltan értelmezések függvénye, és nem az adatbázisba kódolt struktúra, úgy nem vezeti félre az adatbázis használóját, viszont olyan releváns összefüggéseket közöl, amelyeket nem érdemes elhallgatni. Ezt a kettősséget megvilágíthatom a már a bevezetőben is említett dichotómiával: eszerint a szövegek textológiai, metrikai és más jellegű tulajdonságai egy strukturált adathalmazt hoznak létre, a tulajdonképpeni adatbázis részt, melyekből felhasználói keresésekkel jönnek létre releváns korpuszok. A szövegek maguk viszont egy strukturálatlan adathalmazt alkotnak, ahol a szövegek olvasása és értelmezése során kell létrehozni az összefüggéseket, ebben persze az irodalomtörténet eredményeire is támaszkodva. Az így létrehozott kapcsolatok viszont sosem válhatnak szilárd adatokká, ennek mindig ellenállnak a szövegek, akik maguknak követelik ezt a szilárdságot, és elvárják, hogy újra és újra az olvasásnak legyenek kitéve.

Az RPHA 17 adatmodellje így képes arra, hogy minden szöveget felmutasson a maga egyedi szövegiségében, és azoknak az irodalmi kódoknak és produkciós szándékoknak a metszésében, amik materiális és textuális nyomot hagytak rajta. De egyben perspektívát is nyit a szövegeknek: sokféle összefüggést teremt szövegek között, mely remélhetőleg leképezi a korabeli magyar költészet hagyományainak sokféleségét, úgy, hogy közben a szöveg nem veszti el önállóságát, és épp ezáltal tudja reflektálttá tenni a korpuszok közti különbségeket, azt, hogy azok miben gondoltak máshogy a szövegekre. Ezt viszont mindig az adott szövegcsoporthoz, és az adott értelmezői preferenciának kell eldöntenie, az adatbázis ehhez csak segédkezet nyújt.

Befejezés

További kutatás

Egy nagyon is speciális vállalkozáshoz, a 17. századi magyar vers repertóriumának elkészítéséhez szóltam hozzá. Céлом az volt, hogy a kialakított szövegfogalom a lehető legközelebb álljon a régi magyar költészet tapasztalatához, tehát vissza tudja tükrözni azt a sokszínűséget, amely a korabeli költészetet jellemezte. Éppen ezért azt gondolom, hogy ennek az elemzésnek több hozadéka is lehet.

Egyrészt egy ilyen, előítéletektől mentes szövegfogalom fel tudja szabadítani a korabeli korpuszról való gondolkodást, érzékeny tud lenni szerzőközpontú, szövegközpontú, médiatörténeti vagy kultúratudományi megközelítések iránt is. Lehet hozadéka az olyan kutatások számára, amelyek a korabeli költészeti hagyományok mibenlétére, működésmódjuk sajátosságaira és különbségére próbál rávilágítani. Talán ma már kevésbé jellemző az irodalomtörténet életmű központú felfogása, de még így is sok feltáratlan, vagy egyoldalúan értelmezett részlete van a régi költészetnek. A kritikai kiadások munkálatai sokszor éppen a szerző árnyékában megbújó névtelen, de burjánzó szövegkorpuszok feltárásától veszik el az energiát. Sajnos még messze vagyunk attól, hogy a régi magyar költészet legalább fennmaradt részének gazdagságát és sokszínűségét lássuk, és láttassuk az olvasóközönséggel is. De talán ehhez is közelebb visz majd minket az új repertórium elkészülte.

A dolgozat tulajdonképpen csak érintőlegesen találkozott a kortárs szövegtudománnyal, és deklaráltan nem is akart általános szövegelméletet konstruálni. Viszont látva a nemzetközi tendenciát, hogy a régi, modernitás előtti irodalmak vizsgálata milyen megtermékenyítően tud hatni a szövegelméleti gondolkodásra, érdemes tartanám, hogy a korszak kutatásaiból ilyen irányú következtetések is szülessenek. Ma már a textológia feladata nem csak szövegek gondozása, hanem hogy speciálisan a szövegek felől vizsgálja a kultúrát, azt, hogy milyen szerepe van az ember cselekvéseiben a szövegeknek, miképpen használunk szövegeket a körülöttünk lévő világ megértésére.

Felhasznált források, szövegkiadások:

- *Gyarmati Balassa Bálintnak istenes éneki, Bécs, 1633, közr. KŐSZEGHY Péter, Budapest, 1994 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 29). (RMNy II. 1599 – fakszimile)*
- *Isteni dicséretetek, imádságos és vigasztaló énekek, Kolozsvár, 1632. (RMNy II. 1541) Biblioteca Academiei Române Cluj-Napoca*
- *Keresztyéni énekek, Debrecen, 1602, közr. KŐSZEGHY Péter, Budapest, Balassi Kiadó – MTA Irodalomtudományi Intézet – Országos Széchényi Könyvtár, 2004 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 38). (RMNy II. 886 – fakszimile)*
- *Szerelmi és lakodalmi versek, s. a. r. STOLL Béla, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961 (Régi Magyar Költők Tára XVII. század, 3).*

Bibliográfia:

- BALÁZS-HAJDU Péter, BOGNÁR Péter, HEVESI Andrea, SINKA Zsófia, *Szegedi kísérlet a 17. századi magyar vers gépi feldolgozására = Filológia és textológia a régi magyar irodalomban*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc, ME BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012, 461-470.
- BALÁZS-HAJDU Péter, ETLINGER Mihály, GÁL Emőke, HALÁSZ Kata, KOCSIS Viktória, PAÁL Balázs, PAP Balázs, SCHELHAMMER Zsófia, SZATMÁRI Áron, VARGA Réka, *Textológia*, Pécs, kéziratban, 2012.
- CERQUIGLINI, Bernard, *A variáns dicsérete*, ford. KESZEG Anna = *Metafilológia 1. Szöveg – variáns – kommentár*, szerk., DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József és TAMÁS Ábel, Budapest, Ráció Kiadó, 2011 (Filológia 2), 219-297.
- CERQUIGLINI, Bernard, *Szerzői variánsok és másolói variancia*, ford. FARKAS Ildikó, Helikon, 1989, 363-377.
- DÁVIDHÁZI Péter, *A hatalom szétesztása: (Poszt)modernizáció a szövegkritikában*, Helikon, 1989, 328-343.
- ETLINGER Mihály, *Bogáti Fazakas Miklós és a gyülekezeti hagyomány*, Pécs, kéziratban, 2012. (diplomadolgozat)

- GÁL György, *A „Répertoire de la Poésie Hongroise Ancienne” adatmodellje*, ItK, 1989, 267-272.
- HORVÁTH Iván, *Egy műfaj halála* (a BIÖP 2004-ben *Filológia és digitális barbárság* címmel tartott tanulmányi napján elhangzott előadás szövege). <http://magyar-irodalom.elte.hu/biop/barbar/cikkek/hi.htm>
- HORVÁTH Iván, *Szöveg*, 2000, 1994/11, 42-53.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A hermeneutikai kolosszus és a mediális megkülönböztetés – avagy szövegtudomány-e (még) a filológia? = Filológia – interpretáció – médiatörténet*, szerk. KELEMEN Pál, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, SIMON Attila, TVERDOTA György, Budapest, Ráció Kiadó, 2009 (Filológia, 1), 13-55.
- KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Filológia az irodalom előtt? = Filológia – interpretáció – médiatörténet*, szerk. KELEMEN Pál, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, SIMON Attila, TVERDOTA György, Budapest, Ráció Kiadó, 2009 (Filológia, 1), 222-250.
- MCGANN, Jerome J., *Szövegek és szövegiségek*, ford. DANYI Gábor = *Metafilológia 1. Szöveg – variáns – kommentár*, szerk., DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József és TAMÁS Ábel, Budapest, Ráció Kiadó, 2011 (Filológia, 2), 47-61.
- PAP Balázs, *Históriák és énekek*, Pécs, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, 2014.
- POLHEIM, Karl Konrad, *A szöveghiba – fogalom és probléma*, ford. SCHULCZ Katalin, Helikon, 1998, 495-510.
- *Répertoire de la poésie hongroise ancienne*, dir. Iván HORVÁTH, coop. Gabriella H. HUBERT, Zsuzsa FONT, János HERNER, Etelka SZÖNYI, István VADAI, Tamás RUTTNER, György GÁL, 1992-2001 (Ad Corpus Poeticarum). <http://rpha.elte.hu/>
- SEREGI Tamás, *Az intencionalitásról és az intencionális kritikáról*, Helikon, 2010, 597-616.
- STOLL Béla, *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban = Bevezetés a régi magyar irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, Budapest, Universitas Könyvkiadó, 1997, 114-170.
- *Szegedi kísérlet a XVI. századi magyar vers gépi feldolgozására*, ItK, 1980, 630-638.
- VADAI István, *Szövegkritika-kritika = Filológia és textológia a régi magyar irodalomban*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc, ME BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012, 449-459.
- VARGA Réka, *Mátéfi János és a szombatos szöveghagyomány = Vers. Verstan, poétika, trópusok a 15-17. századi Európában. Fiatalok Konferenciája 2013*, szerk. BARTÓK Zsófia Ágnes, FAJT Anita, GÖRÖG Dániel, HEVESI Andrea, MARÓTHY Szilvia, Budapest, Reciti, 2014 (Arianna Könyvek, 7), 119-129.

Rövidítések:

- **RMNy II.** – BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, *Régi magyarországi nyomtatványok, 1601-1635*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983.
<http://www.arcanum.hu/oszk/lpext.dll/eRMK/3f6f?f=templates&fn=main-h.htm&2.0>
- **RPHA** – *Répertoire de la poésie hongroise ancienne*, dir. Iván HORVÁTH, coop. Gabriella H. HUBERT, Zsuzsa FONT, János HERNER, Etelka SZŐNYI, István VADAI, Tamás RUTTNER, György GÁL, 1992-2001 (Ad Corpus Poeticarum).
<http://rpha.elte.hu/>

(Az interneten elérhető tartalmakat utoljára 2015. január 7-én ellenőriztem.)